

УДК 821.134.2(72)-311.6.091

Ю. В. Садовська

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

**«Революційне світовідчуття» в контексті системно-синергетичного підходу
(М. Асуела «Ті, хто знизу», І. Бабель «Кінармія»)**

Садовська Ю. В. «Революційне світовідчуття» в контексті системно-синергетичного підходу (М. Асуела «Ті, хто знизу», І. Бабель «Кінармія»). У статті поставлене питання про доцільність використання системно-синергетичного підходу до художніх творів М. Асуели та І. Бабеля. Отже, романи «Ті, хто знизу» (М. Асуела) та «Кінармія» (І. Бабель), присвячені революції та громадянській війні, доцільно досліджувати в рамках синергетичної концепції хаосу. Доведено, що саме цей метод аналізу дає можливість показати дисипативні процеси в нелінійному середовищі й відтворити закономірності поведінки героя в ситуації переходу від порядку до хаосу і навпаки.

Ключові слова: синергетика, системний підхід, хаос і порядок, бифуркація, злам свідомості.

Садовская Ю. В. «Революционное мироощущение» в контексте системно-синергетического подхода (М. Асуэла «Те, кто внизу», И. Бабель «Конармия»). В статье поставлен вопрос о целесообразности использования системно-синергетического подхода при анализе художественных произведений М. Асуэлы и И. Бабеля. Итак, романы «Те, кто внизу» (М. Асуэла) и «Конармия» (И. Бабель), посвященные революции и гражданской войне, целесообразно исследовать в рамках синергетической концепции хаоса. Доказано, что именно этот метод анализа дает возможность показать диссипативные процессы в нелинейной среде и воспроизвести закономерности поведения героя в ситуации перехода от порядка к хаосу и наоборот.

Ключевые слова: синергетика, системный подход, хаос и порядок, бифуркация, слом сознания.

Sadovska J. V. «Revolutionary attitude» in the context of the system-synergistic approach (M. Azuela «The Underdogs», I. Babel «Red Cavalry»). The present article is devoted to the expediency of using a system-synergistic approach to M. Azuela and I. Babel's works. Thus, the novels «The Underdogs», (M. Azuela) and «Red Cavalry» (I. Babel), devoted to the revolution and civil war, are to explore within the framework of the synergistic concept of chaos.

Nowadays synergetics is beyond the scope of its primary attraction field and the expediency of this method in the humanitarian knowledge puts it in the category of the latest paradigms of modern science. Such an approach allows making a research at the interdisciplinary level, that is, due to the «cooperative effect» to reveal the general nature of the world perception.

One of the main contradictions underlying the synergistic approach is the dialectical unity of order and chaos in the process of system existence. During the time of social, political and economic changes the dynamics of systems contains an increasing share of uncertainty (periods of chaotic behavior).

Significantly, the revolutionary impulse depicted in M. Azuela's work «The Underdogs» and I. Babel's «Red Cavalry», is the stage of bifurcation, but the chaos created near the bifurcation point does not mean that the order disappears; it means that the process dynamics becomes unpredictable. The existing system goes into a stage of crisis, characterized by a violation of stability and imbalance. In M. Azuela's work it is a spontaneous struggle of one of the revolution detachments, in I. Babel's work – reality, covered by the chaos of the civil war.

The person, who is immersed in a situation of chaos, is pursued with multi-vector and ambiguity of decisions. The process of choosing a path (attractor) is related to internal searches, and the solution is the result of doubt and contradiction.

It is proved that this method of analysis makes it possible to show dissipative processes in a nonlinear environment and to recreate the patterns of behavior of the character in the situation of transition from order to chaos and vice versa. The patterns of characters' behavior at the stage of the bifurcation are revealed in two hypostases: the chaos of reality (meaningless destruction, cruelty, aggression); the chaos of ideology and morals («confused person», experiencing a «breakdown of consciousness»).

Key words: synergetics, system approach, chaos and order, bifurcation, breakdown of consciousness.

У наш час увявлення про самоорганізацію складних систем у рамках синергетики знаходять своє місце в соціо-гуманітарній сфері знань, хоча статус цієї постнекласичної науки ще не визначено. Але В. І. Силантьєва трактує синергетику як «фундаментальний напрям наукового мислення, що носить міждисциплінарний характер і поєднує природно-наукове і гуманітарне знання» [5:52]. Для нашої роботи, присвяченої аналізу поведінки й мислення героїв неспокійного (революційного) часу, цей метод дуже доречний.

Зазначимо, що з моменту свого первісного утвердження синергетика була приречена на міждисциплінарність і дослідницький універсалізм.

У першу чергу тому, що вона виникла на стику різних наукових дисциплін і наукових шкіл (І. Пригожин, Г. Хакен, М. Фейгенбаум та ін.). Поширення концепцій синергетики як парадигми кінця ХХ в. поставило питання не лише про розширення категоріального апарату гуманітарних дисциплін, а й про використання універсальних математичних моделей, розроблених у рамках теорії нелінійних динамічних систем і теорії хаосу.

Отже, *актуальність* нашої роботи визначається доцільністю використання системно-синергетичного аналізу творів про революцію (маємо на увазі твори М. Асуели й І. Бабеля). Підкріплюють нашу позицію теоретичні узагальнення дослідників Н. В. Абабіної, В. П. Бранського, В. В. Василькової,

Ю. В. Данилової, В. Г. Зінченка, М. С. Кагана, О. М. Князевої, С. П. Курдюмова, S. R. Mann(a) та багатьох інших.

Синергетичний підхід дозволяє досліджувати проблему на міждисциплінарному рівні, тобто за рахунок «кооперативного ефекту» розкрити загальний характер закономірностей світосприйняття. У нашому випадку увага акцентується на перебігові дисипативних процесів в нелінійному середовищі, на закономірності переходу від порядку до хаосу і навпаки, на виявленні закономірностей поведінки людини в біфуркаційних ситуаціях.

Названі процеси знайшли відображення в художніх текстах, створених саме в нестабільний час, у період соціальних потрясінь і революцій. Це стосується як пафосно оздобленої російської постреволюційної літератури, так і численних «романів про революцію» латиноамериканських письменників.

Даний постулат можна підтвердити словами англійського дослідника А. Мейера: *«I would define a revolution as two or three distinct processes which often are lumped together. One is the destruction of the old order or the old political system; another is the creation of a new one; and a third is the inevitable period of chaos that comes in between the two»*

(Я б визначив революцію як два або три різні процеси, які часто сприймаються як єдине ціле. Перший – це руйнування старого порядку або старої політичної системи, другий – створення нової, третій – *неминучий період хаосу між ними*) [7:275–276]. (Переклад і курсив наш – Ю. С.).

Синергетична концепція хаосу. Одним із базових протиріч, що лежать в основі синергетичного підходу, є діалектична єдність порядку і хаосу в процесі існування систем (у рамках теоретико-множинного підходу їх аналогами були простота і складність, в рамках системного підходу – організація і дезорганізація). Використовуючи синергетичну парадигму у своїх дослідженнях, Н. В. Абабіна наполягає: «Поняття «порядок – хаос» можна розцінювати як аналогію поняття «закономірність – випадок», що своєю чергою неподільно пов'язане з категорією «необхідність – свобода», оскільки суб'єкт діяльності визначає свою поведінку, узгоджуючи її з власним "я"» [1:35].

Як елементи категоріальної дуальності, вони відносні, бо існують і визначаються тільки відносно один одного, відсутність одного з них унеможлиблює існування й визначення другого. І. Пригожин та І. Стенгерс вважають, що в багатьох випадках досить важко провести чітку грань між цими поняттями [4:154]. Одна й та ж сама система водночас є і впорядкованою, і хаотичною. Більше того, хаос, притаманний системі загалом, може бути просто іншим видом порядку, що

відрізняється від порядку, властивого її підсистемам.

Кожен із цих феноменів є джерелом, а інший – його породженням. При цьому співіснують дві можливості: перехід від порядку до хаосу (дезорганізація, збільшення ентропії) і перехід від хаосу до порядку (організація, зменшення ентропії).

Процес формування «нового порядку з хаосу» і, як наслідок, переорієнтування здійснюється за допомогою дисипативної властивості системи: руйнування системи шляхом занурення в хаос призводить до перевпорядкування елементів та їх стабілізації. Тобто, у результаті процесу самоорганізації з хаосу відроджується порядок [3].

У період соціальних, політичних та економічних змін динаміка систем містить все більшу частку невизначеності (періоди хаотичної поведінки) і показує характерні варіанти нелінійності процесів, що, своєю чергою, передбачає багатоваріантність еволюції і ймовірність неочікуваних змін темпу й напрямку процесів еволюціонування.

Такий переломний, критичний момент невизначеності майбутнього розвитку отримав назву *точки біфуркації* – точки «розгалуження» можливих шляхів еволюції системи. Зона біфуркації характеризується принциповою непередбачуваністю: невідомо, чи залишиться система в хаотичному стані, чи, може, народиться нова, більш упорядкована структура. Однак сама можливість спонтанного виникнення таких структур (порядку з хаосу) – найважливіший момент процесу самоорганізації системи.

Зазначимо, що революційний порив, зображений у творах М. Асуели «Ті, хто знизу» та І. Бабеля «Кінармія», є стадією біфуркації (біфуркація – момент переорієнтації, показник розгалуження варіантів еволюції). Але хаос, що виник поблизу точки біфуркації, не означає, що порядок зникає; він означає, що динаміка процесу стає непередбачуваною.

Існуюча система переходить до стадії кризи, що характеризується порушенням стабільності й дисбалансом. У М. Асуели це – стихійна боротьба одного із загонів революції, у І. Бабеля – дійсність, охоплена хаосом громадянської війни.

Хаос, який впливає з самої синергетичної концепції, є станом системи в період її переходу або біфуркації. У романі «Ті, хто знизу» такий стан системи проявляється за допомогою масової агресивності й постійної схильності до насильства: сліпа стихія революційного екстазу змітає все навколо:

«Qué hermosa es la revolución, aun en su misma barbarie! – pronunció Solís conmovido. Luego, en voz baja y con vaga melancolía. – Lástima que lo que falta no sea igual. Hay que esperar un poco. A que no haya combatientes, a que no se oigan más disparos que los

de las turbas entregadas a las delicias del saqueo; a que resplandezca diáfana, como una gota de agua, la psicología de nuestra raza, condensada en dos palabras: ¡robar, matar!...» [6:67].

«Яка прекрасна революція навіть у самій її жорстокості! Шкода тільки, що слідом за цим прийде інше. Чекати залишилося недовго. Тоді вже не буде бійців: тільки дикі крики натовпу, що піддається радощам грабунку. Ось тоді й засяє яскраво, немов відображена в краплі води, психологія нашої раси, зосереджена у двох словах: грабувати й убивати...» (Переклад наш – Ю. С.).

До роману М. Асуели за своєю тематикою (революція, фронт, стихійний бунт), а також за своїм художнім зображенням хаосу близька «Кінармія». Для І. Бабеля революція і революційна дійсність – це запекла, кривава, жорстока боротьба: «*Революція не може не стрелять, тому що вона – революція*». Неминучі криваві ріки й залишки пороху в повітрі створюють примарну дійсність, в якій боєць Першої Кінної армії зливається в єдине ціле зі своїм конем, і цей образ розчиняється в масі.

У зазначених творах («Ті, хто знизу» і «Кінармія») загальний порив, рух до ідеального атрактора («суператрактора») часто супроводжується безглуздою руйнацією, жорстокістю, пограбуваннями, численними вбивствами.

«Людина розгублена і жорстока», або злам свідомості. Період руйнування і перевпорядкування вносить корективи в поведінку людини: простежуються неоднозначність особистісної позиції, конфліктність, розгубленість, нелінійність мислення. На стадії біфуркації стан героя характеризується непередбачуваними вчинками й розгубленістю, поведінка визначається «випадком» і «ймовірністю».

Людину, що занурюється в ситуацію хаосу, переслідують багатовекторність і неоднозначність рішень. Процес вибору шляху (атрактор) пов'язаний із внутрішніми пошуками, а рішення є результатом сумнівів і протиріч.

В. І. Силантьєва зазначає, що «головною постаттю періодів нестабільності й переходу з однієї системи світобачення в іншу стає людина розгублена, схильна до “нестійкої свідомості”» [5:60]. Опинившись у ситуації тривалої нестабільності, людина «колекціонує нескінченну різноманітність індивідуальних уявлень про світ» [1:138]. Загалом, людина сприймає те, що відбувається, як низку мінливих явищ самоорганізації, що підсилює в неї почуття дисонансу, контрасту, критичного стану. Безпорадність, імпульсивність, невміння задуматися над метою переходу до дисипативного стану – характерні риси «людини розгубленої».

Вище сказане добре ілюструють герої «творів про революцію»: командир повстанського загону мексиканських селян Деметрію Масіас («Ті, хто знизу») і кавалерист Першої кінної армії Лютов («Кінармія»). Ці герої гостро відчувають дисгармонію та нестійкість оточуючого світу. На шляху до моменту стабілізації (тобто до атрактора) їх рішення виглядають вкрай спонтанними й непередбачуваними. До розгублення можна додати й жорстокість – закономірну, але іноді й невинуватану.

Так, боєць Кінної армії вбиває жінку, що обманом пронесла мішечок солі повз козаків, адже тільки таким чином йому вдалося змити, як він каже, «цю ганьбу з лиця трудової землі й республіки». І. Бабель показує страшне, породжене війною поєднання в людях переживань за країну й разом із тим – жорстокість та байдужість до свого і чужого життя. Він доводить, що знецінення життя стає буденністю.

Коливання системи призводить до коливання цінностей, на зміну свідомим вчинкам приходять інстинкти, внутрішнє відчуження й удавана неадекватність. Перебування в ситуації хаосу часто призводить до краху особистості й до духовної деградації. Людина стає носієм тільки своєї правди.

Деметрію Масіас зображений у романі «Ті, хто знизу» носієм моралі та справедливості, але за часів нестабільності світ і людина в ньому піддаються впливу страшної «мінливості», а також «неможливості побачити перспективу». Спостерігаючи мародерство й жорстокість свого загону, він змушений зізнатися, що його люди змінилися кардинально.

Цей персонаж переживає «злам свідомості» – він змушений поринути в дисипативний розпад системи, відмовившись від вистражданої і вже звичної ідеології. Варіант вибору – зазнати внутрішнього краху, що зазвичай супроводжується фізичною загибеллю.

Отже, період хаосу багатий драматичними й трагічними колізіями. Відсутність однозначної правди, відчай і неосяжність моменту призводять до того, що людина втрачає орієнтири й повністю губить себе.

Підсумуємо:

1) Синергетика вийшла за межі своєї первинної атрактивної сфери (сфери наук природничого циклу), і доцільність цього науково-дослідного підходу в гуманітарній сфері знань ставить її в розряд новітніх парадигм сучасної науки.

2) Застосування системно-синергетичного підходу дає можливість дослідити дисипативні процеси в нелінійному середовищі, у ситуації переходу від порядку до хаосу і навпаки. Саме цей метод аналізу відтворює закономірності поведінки героя в біфуркаційному стані.

3) Художнє зображення хаосу на стадії

біфуркації у «творах про революцію» має дві іпостасі: а) хаос дійсності (безглузде руйнування, жорстокість, агресія); б) хаос ідеології та моралі («людина розгублена», що переживає «злам свідомості»).

Література

1. Абабина Н. В. Литературно-художественные поиски переходного времени (конец XIX–начало XX веков). А. П. Чехов, И. А. Бунин, А. И. Куприн : [монография] / Н. В. Абабина. – Одесса : Астропринт, 2015. – 204 с.
2. Бабель И. Конармия : сборник / И. Бабель. – СПб : Азбука, Азбука-Аттикус, 2013. – 288 с.
3. Василькова В. В. Порядок и хаос в развитии социальных систем: синергетика и теория социальной самоорганизации / В. В. Василькова. – СПб. : Лань, 1999. – 480 с.
4. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с при-родой : Пер. с англ. / Общ. ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климонтовича и Ю. В. Сачкова. – М. : Прогресс, 1986. – 432 с.
5. Силантьева В. И. Литература и живопись в контексте компаративистики: Писатели и художники периодов эстетической переориентации : [монография] / В. И. Силантьева. – Одесса : Астропринт, 2015. – 336 с.
6. Azuela M. Los de abajo / Mariano Azuela. – New York : Penguin Books, 1997. – 144 p.
7. Meyer Alfred G. The functions of Ideology in the Soviet Political System / Alfred G.Meyer // Soviet Studies. – Vol. 17. – No. 3. – Glasgow : Taylor & Francis, 1966. – p. 273–285.

References

1. Ababina, N. V. (2015) Literaturno-khudozhestvennyye poiski perekhodnogo vremeni (konets XIX– nachalo XX vekov). A. P. Chekhov, I. A. Bunin, A. I. Kuprin. [Literary and artistic search for transitional time (the end of the XIXth century – the beginning of the XXth century)]. A.P. Chekhov, I.A. Bunin, A.I. Kuprin. [PhD Thesis]. Odessa, Ukraine : Astroprint. [in Russian]
2. Babel, I. (2013) Konarmiya. [Red Cavalry]. Saint Petersburg, Russia : Azbuka, Azbuka-Atticus. [in Russian]
3. Vasilkova, V.V. (1999) Poryadok i khaos v razvitií sotsial'nykh sistem: sinergetika i teoriya sotsial'noy samoorganizatsii. [Order and chaos in the development of social systems: synergetics and the theory of social self-organization]. Saint Petersburg, Russia : Lan. [in Russian]
4. Prigozhin I. & Stengers I. (1986). Poriadok iz khaosa: Novii dialog cheloveka s prirodoy [Order from chaos: A new dialogue between man and nature]. (V.Arshinov, Yu. Klimontovich, Yu. Sachkov Trans.) Moscow, Russia : Progress [in Russian].
5. Silantieva, V. I. (2015) Literatura i zhivopis' v kontekste komparativistiki: Pisateli i khudozhniki periodov esteticheskoy pereorientatsii. [Literature and art in the context of comparative studies: authors and artists of the times of aesthetic reorientation]. [PhD Thesis]. Odessa, Ukraine : Astroprint. [in Russian]
6. Azuela, M. (1997). Los de abajo. New York, USA : Penguin Books.
7. Meyer Alfred G. (1966). The functions of Ideology in the Soviet Political System. Soviet Studies, 3 (17).

УДК 821.161.2 неокласики

О. О. Смольницька

Київський літературно-меморіальний музей Максима Рильського

Шекспірівський дискурс у вибраній поезії та перекладах Максима Рильського і Миколи Зерова

Смольницька О. О. Шекспірівський дискурс у вибраній поезії та перекладах Максима Рильського і Миколи Зерова. Аналізується шекспірівський дискурс на прикладі спільної тематики поезії неокласиків (раннього Максима Рильського і його старшого колеги Миколи Зерова). Звернено увагу на бінарну опозицію король/блазень. Проаналізовано імпліцитну шекспірівську символіку в М. Рильського («Адоніс і Афродита» – спільне з «Венерою і Адонісом» Вільяма Шекспіра). Текстологічно та інтермедіально розглянуто образ Фальстафа. Доведено, що для М. Рильського переклади з Шекспіра стали формою самореалізації як митця й свідомим автобіографізмом. Залучаються унікальні матеріали.
Ключові слова: дискурс, поезія, переклад, неокласики, міф, Вільям Шекспір.

Смольницкая О. А. Шекспировский дискурс в избранной поэзии и переводах Максима Рильского и Миколи Зерова. Анализируется шекспировский дискурс на примере общей тематики поэзии неоклассиков (раннего Максима Рильского и его старшего коллеги Миколи Зерова). Принята во внимание бинарная оппозиция король/шут. Проанализирована имплицитная шекспировская символика у М. Рильского («Адонис и Афродита» – общее с «Венерой и Адонисом» Уильяма Шекспира). Текстологически и интермедиаально рассмотрен образ Фальстафа. Доказано, что для М. Рильского переводы из Шекспира стали формой самореализации как художника и сознательным автобиографизмом. Привлекаются уникальные материалы.
Ключевые слова: дискурс, поэзия, перевод, неоклассики, миф, Уильям Шекспир.